

την ευρύτερη περιοχή της κεντρικής και δυτικής Μακεδονίας (στην Ελλάδα, FYROM και Αλβανία) υπάρχουν αρκετά στρατιωτικά νεκροταφεία. Τα περισσότερα από αυτά φιλοξενούν τους νεκρούς του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου, αποτέλεσμα της δημιουργίας του ενός από τα τρία μεγάλα μέτωπά του, του Μακεδονικού ή της Θεσσαλονίκης. Στα νεκροταφεία αυτά είναι θαμμένοι περισσότεροι από 60.000 στρατιώτες (Ιταλοί, Γάλλοι, Βρετανοί, Γερμανοί, Ρώσοι, Έλληνες, Σέρβοι, Βούλγαροι, καθώς και από τις τότε αποικίες).

Τα νεκροταφεία, που διατηρούνται στις περισσότερες περιπτώσεις σε άριστη κατάσταση, αποτελούν ζωντανές μαρτυρίες μιας από τις πιο παραγμένες περιόδους της νεότερης ευρωπαϊκής ιστορίας. Ταυτόχρονα αποτελούν και μια σειρά μνημείων που αποδεικνύουν το κοινό πολιτικό και στρατιωτικό παρελθόν των Βαλκανίων και της υπόλοιπης Ευρώπης, και δείγμα κοινής πολιτιστικής κληρονομιάς.

Στις 5 Οκτωβρίου 1915 αγγλογαλλικά στρατεύματα αποβίβαστηκαν στη Θεσσαλονίκη με κατεύθυνση την κοιλάδα του Αξιού προκειμένου να υποστηρίξουν την υποχώρηση του σερβικού στρατού προς τη Θεσσαλονίκη. Τα στρατεύματα προχώρησαν βαθιά μέσα στην κοιλάδα του Αξιού φθάνοντας μέχρι το Βέλες, αλλά η 2η βουλγαρική στρατιά εμπόδισε την υποχώρηση των Σέρβων προς την κοιλάδα του Αξιού και την επικοινωνία των Γάλλων με τους Σέρβους. Από την άλλη οι Βρετανοί, που είχαν προωθηθεί μέσω της πεδιάδας της Δοϊράνης, δεν μπόρεσαν να συγκλίνουν προς την κοιλάδα του Αξιού και να ενισχύσουν τους Γάλλους. Έτσι, οι δυνάμεις της Entente επέστρεψαν στη Θεσσαλονίκη και την οχύρωσαν με σειρές χαρακωμάτων (entrenched camp). Λογικό ήταν να δημιουργήσουν μια μεγάλη στρατιωτική βάση για να υποστηρίξουν την εκστρατεία τους. Η βάση δημιουργήθηκε στην περιοχή Ζεϊτενλίκ στα δυτικά της τότε Θεσσαλονίκης.

Η επιλογή δεν ήταν τυχαία, καθώς η περιοχή ανήκε στη παρακείμενη μονή Λαζαριστών. Οι Αγγλογάλλοι εγκατέστησαν στην περιοχή αυτή ένα τεράστιο στρατόπεδο, για το στρατωνισμό των σωμάτων τους,

αλλά και πολλές αποθήκες στρατιωτικού και λοιπού υλικού, νοσοκομεία κλπ. Οι πρώτες ταφές των Γάλλων και των Βρετανών έγιναν αρχικά στο διπλανό καθολικό κοιμητήριο και στη συνέχεια δίπλα στα πρόχειρα στρατιωτικά νοσοκομεία. Το ίδιο έγινε και στις άλλες περιοχές της Θεσσαλονίκης, όπου είχαν εγκατασταθεί νοσοκομεία, όπως στην Καλαμαριά και στην Εξοχή.

Οι ταφές επεκτάθηκαν και σε άλλους χώρους γύρω από την πόλη και όχι μόνο σε αυτήν. Με τη δημιουργία του Μετώπου από την πόλη Αυλώνα της Αλβανίας μέχρι το Στρυμόνα ποταμό και σχεδόν κατά μήκος της προπολεμικής συνοριακής γραμμής Ελλάδας-Σερβίας δημιουργήθηκαν πολλά πρόχειρα κοιμητήρια κοντά στο μέτωπο και στα μετόπισθεν. Οι περισσότεροι χώροι ταφής εντοπίζονται κοντά στα στρατιωτικά νοσοκομεία και αναρρωτήρια, σε σταθμούς πρώτων βοηθειών και σε κέντρα διακομιδής τραυματιών. Ανάλογα με την κίνηση των μονάδων, τη δημιουργία χαρακωμάτων και την ύπαρξη νοσοκομειακών μονάδων χρησιμοποιήθηκαν κατάλληλοι ή ακατάλληλοι χώροι για την προσωρινή ταφή των στρατιωτών. Το ίδιο συνέβαινε με τους νεκρούς των Κεντρικών Δυνάμεων, οι οποίοι θάβονταν σε πρόχειρες ατομικές ταφές στα μετόπισθεν του Μετώπου.

Όπως φαίνεται στις φωτογραφίες της εποχής επρόκειτο για ρηχούς ατομικούς τάφους σε σειρές με έναν ξύλινο σταυρό. Άλλοτε έφεραν τα στοιχεία των νεκρών κι άλλοτε έναν αριθμό που παρέπεμπε στις καταστάσεις των νεκρών των μονάδων. Στο μακάβριο έργο της ταφής απασχολούνταν είτε οι στρατιώτες των μονάδων, είτε οι αιχμάλωτοι, ειδικά όταν επρόκειτο για ταφές μετά από σημαντικές μάχες και σε περιοχές κοντά στο Μέτωπο.

Στο τέλος του πολέμου η Βρετανία είχε δημιουργήσει τουλάχιστον 56 πρόχειρα κοιμητήρια και δεκάδες μεμονωμένες ταφές, η Γαλλία ανέφερε 241 κοιμητήρια στις αρχές του 1920 και 146 στο τέλος του ίδιου έτους, και η Σερβία 213 πρόχειρα κοιμητήρια στη Μακεδονία και περισσότερα από 20 κοιμητήρια στην Κέρκυρα. Επίσης αρκετά κοιμητήρια είχαν δημιουργηθεί και για τους νεκρούς του ρωσικού και του ιταλικού εκστρατευτικού σώματος. Το πρόβλημα της διαχείρισης των νεκρών κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη του Πολέμου ήταν πλέον επιτακτικό.

Άνδρες του ρωσικού εκστρατευτικού σώματος παρακολουθούν τη Θεία Λειτουργία ή κηδεία. Συλλογή Προξενείου Ρωσικής Ομοσπονδίας Θεσσαλονίκης.

Οι κυβερνήσεις της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας υπέβαλαν στις 23 Οκτωβρίου 1917 αίτημα προς την κυβέρνηση Βενιζέλου, με το οποίο ζητούσαν την επίσημη παραχώρηση εκτάσεων προς αυτές προκειμένου να δημιουργηθούν μόνιμα στρατιωτικά κοιμητήρια. Η ελληνική κυβέρνηση είδε ευμενώς το σχετικό αίτημα. Οδηγός για τη συμφωνία που θα συντασσόταν και θα υπέγραφαν τα εμπλεκόμενα μέρη ήταν εκείνη του Βελγίου με τις άλλες δυνάμεις της Entente, Μεγάλη Βρετανία και Γαλλία. Ο ίδιος ο αρχιστράτηγος Guillaumat επιλήφθηκε του θέματος και έστειλε το προσχέδιο στις ελληνικές αρχές (Γενική Διοίκηση Μακεδονίας). Στη συνέχεια επιτροπή υπό την προεδρία του τέως Γενικού Διοικητή Αργυρόπουλου, και με τη συμμετοχή εκπροσώπων του βρετανικού, γαλλικού, ιταλικού και σερβικού Επιτελείου κατήρτισε το σχετικό σχέδιο, το οποίο κι εγκρίθηκε από όλους τους στρατιωτικούς διοικητές.

Τελικά στις 7/20 Νοεμβρίου 1918 υπογράφηκε στη Θεσσαλονίκη συμφωνία μεταξύ της Ελλάδας και όλων των ενδιαφερόμενων μερών πλην της Ρωσίας, η οποία είχε διαλυθεί μετά την Οκτωβριανή Επανά-

σταση και το διάδοχο κράτος, η Σοβιετική Ένωση, είχε αποσυρθεί από τον πόλεμο μετά τη συνθήκη του Μπρεστ Λιτόφσκ (3 Μαρτίου 1918). Το θέμα της συμφωνίας ήταν η παραχώρηση εκ μέρους του ελληνικού κράτους κτημάτων για τη δημιουργία μόνιμων στρατιωτικών κοιμητηρίων. Εκ μέρους της Ελλάδας είχε υπογράψει ο Γενικός Διοικητής Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνος Αδοσίδης, για τη Γαλλία ο στρατηγός Boucher, για τη Μεγάλη Βρετανία ο στρατηγός Milne, για την Ιταλία ο συνταγματάρχης Giamberini και για τη Σερβία ο αρχιστράτηγος Živojin Misić. Η ελληνική πλευρά κύρωσε τη συμφωνία με τους Ν. 2473/1 Αυγούστου 1920 και Ν. 2630/29 Ιουλίου 1921.

Η συμφωνία αυτή έδωσε τη δυνατότητα στις στρατιωτικές αποστολές των εμπολέμων, μετά τη λήξη του πολέμου, να ασχοληθούν με τη διαχείριση των νεκρών τους. Όλες οι δυνάμεις αποφάσισαν να δημιουργήσουν μόνιμους χώρους ταφής και να μη μεταφέρουν τους νεκρούς τους πίσω στην πατρίδα. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα στρατιωτικά νεκροταφεία του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου ήταν τα πρώτα που δημιουργήθηκαν στην περιοχή της Μακεδονίας ως μόνιμοι χώροι ανάπαυσης των νεκρών και απόδοσης τιμών προς αυτούς, καθώς μέχρι τότε δεν υπήρχε η παράδοση της δημιουργίας χωριστών νεκροταφείων για τους νεκρούς των πολέμων, παρά μόνο η ανέγερση μνημείων σε ανάμνηση ηρωικών μαχών. Οι νεκροί των πολέμων είτε θάβονταν πρόχειρα σε ομαδικούς τάφους, είτε στέλνονταν ατομικά στους τόπους καταγωγής τους.

Πολιτική των Βρετανών, των Γάλλων και των Ιταλών ήταν να δημιουργούν νεκροταφεία με ομοίομορφους ατομικούς τάφους σε παράταξη είτε κοντά στο πεδίο της μάχης είτε στα μετόπισθεν σε μικρή απόσταση από τα στρατιωτικά νοσοκομεία. Στον ίδιο χώρο φιλοξενούνται βωμοί για την απόδοση τιμών και μνημεία αφιερωμένα στη μνήμη των αγνοούμενων νεκρών.

Η Γαλλία, η Ιταλία και η Ρωσία προτίμησαν να δημιουργήσουν όσο το δυνατόν λιγότερα νεκροταφεία, κυρίως σε μεγάλες πόλεις, στα οποία συγκέντρωσαν τους νεκρούς από όλα τα πεδία των μαχών. Έτσι, δημιουργήθηκαν τα μεγάλα νεκροταφεία στη Θεσσαλονίκη και στο Μοναστήρι.

Αντίθετα η Σερβία ακολούθησε μια διαφορετική πολιτική. Στο έδαφος της (στη σημερινή FYROM) δημιούργησε πολλά μικρά και μεγάλα κοιμητήρια. Εκτός από τα κοιμητήρια στα Σκόπια και στο Μοναστήρι

υπάρχουν στην κοιλάδα του ποταμού Τσέρνα Ρέκα πέντε στρατιωτικά κοιμητήρια στα χωριά Ζιβόινο, Μπατς, Ντομπρόβεν (2) και Σκότσιβιρ, και μεμονωμένες πλέον ταφές στις πλαγιές του Καϊμακτσαλάν, καθώς και στην περιοχή του Μοριχόβου. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η Σερβία συγκέντρωσε τα οστά των νεκρών στρατιωτών από τα πεδία των μαχών και τις πρόχειρες ταφές και δημιούργησε μεγάλα οστεοφυλάκια-μαυσωλεία στη Θεσσαλονίκη, στην Κέρκυρα και στο Καϊμακτσαλάν.

Η πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας στη δημιουργία των νεκροταφείων ήταν διαφορετική σε σχέση με των άλλων δυνάμεων. Αντί να δημιουργήσει μεγάλα νεκροταφεία στα οποία θα συγκεντρώνονταν όλοι οι πεσόντες, προτίμησε να δημιουργήσει πολλά μικρότερα νεκροταφεία κοντά στα πεδία των μαχών και στα μεγάλα στρατιωτικά νοσοκομεία. Έτσι, μετά την ανακωχή η Επιτροπή προχώρησε σε ανακομιδή λειψάνων από τα πρόχειρα νεκροταφεία και στη μεταφορά τους για μόνιμη ταφή στα νέα κοιμητήρια. Στους χώρους αυτούς μετέφεραν και τους νεκρούς από άλλα πρόχειρα κοιμητήρια που είτε βρίσκονταν σε μέρη τα οποία δεν ήταν κατάλληλα για το σκοπό αυτόν (π.χ. εδαφικές και καιρικές συνθήκες) είτε βρίσκονταν σε χώρες με τις οποίες η Μεγάλη Βρετανία δεν διατηρούσε άριστες διπλωματικές σχέσεις ή έβλεπε με επιφυλακτικότητα τις σχέσεις της εκείνη την περίοδο. Γι' αυτόν το λόγο προτίμησε να μεταφέρει τους νεκρούς των μαχών του μετώπου της Δοϊράνης εντός της ελληνικής επικράτειας, παρά να δημιουργήσει πολλά κοιμητήρια στη Βουλγαρία ή στο Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων.

Οι Βρετανοί

Η Μεγάλη Βρετανία ήταν η πρώτη που άρχισε να ασχολείται συστηματικά με το θέμα της οργάνωσης και της λειτουργίας στρατιωτικών κοιμητηρίων. Μάλιστα η Αυτοκρατορική Επιτροπή Πολεμικών Τάφων (Imperial War Graves Commission [IWGC], ιδρύθηκε το 1917 μεσούντος του πολέμου ύστερα από υπόδειξη του Sir Fabian Ware, προκειμένου να καταγράψει τους νεκρούς και να φροντίσει τους τάφους των νεκρών αυτών μετά τη λήξη του πολέμου.

Η δημιουργία μόνιμων κοιμητηρίων επιλέχθηκε ως λύση για τη

Ο σταυρός της θυσίας. Κοινοπολιτειακό στρατιωτικό κοιμητήριο Lembet Road, Θεσσαλονίκη.

διαχείριση του πόνου και της θλίψης των οικογενειών και της κοινωνίας γενικότερα σχετικά με τους νεκρούς τους. Κάθε νεκρός έπρεπε να έχει το δικό του τάφο, ώστε να μπορεί η οικογένεια και η πατρίδα να αποδίδουν τις πρέπουσες τιμές. Για όλους εκείνους που είχαν πέσει στα πεδία των μαχών και η ανεύρεση των σορών τους ήταν αδύνατη επιλέχθηκε η λύση της μνημόνευσής τους σε μνημεία (Memorials), τα οποία βρίσκονταν εντός των κοιμητηρίων, είτε κοντά στα πεδία των μαχών, έτσι ώστε να λειτουργούν τα μνημεία ως υποκατάστατα των τάφων. Πολλά από αυτά και τα περισσότερα κοιμητήρια διαθέτουν επίσης ένα μνημείο στο σχήμα του σταυρού. Ο σταυρός αυτός δεν συνδέεται με το θάνατο του Ιησού Χριστού, αλλά αποτελεί δείγμα της θυσίας των ανθρώπων που πέθαναν για χάρη της πατρίδας τους.

Λόγω της οργάνωσης που είχε αρχίσει να δημιουργείται ήδη από το 1917 οι Βρετανοί ήταν οι πρώτοι που ενδιαφέρθηκαν για την ενεργοποίηση της συμφωνίας του Αδοσίδη με τις δυνάμεις της Entente για τη δημιουργία μόνιμων και με μνημειακό χαρακτήρα κοιμητηρίων στην Ελλάδα. Έτσι, ήδη από τις αρχές του 1919 πρότειναν στην ελληνική

πλευρά την υπογραφή μιας άλλης συμφωνίας για τη σύσταση μιας βρετανοελληνικής επιτροπής, με καθήκοντα την περίθαλψη των νεκρών του πολέμου και την ανέγερση μνημείων για τους πεσόντες Βρετανούς στρατιώτες. Μάλιστα ο λοχαγός A. F. Menzies ήρθε στα τέλη 1920 στην Ελλάδα με εντολή να επιθεωρήσει τα κοιμητήρια της Θεσσαλονίκης, της Καβάλας, της Αλεξανδρούπολης και των άλλων περιοχών.

Η ελληνική πλευρά, παρά τις αρχικές επιφυλάξεις, τελικά δεν έφερε αντίρρηση. Η συμφωνία υπογράφηκε στις 27 Αυγούστου/9 Σεπτεμβρίου 1921 και κυρώθηκε με Βασιλικό Διάταγμα που δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος* της 31ης Ιανουαρίου 1922. Δημιουργήθηκε μια μεικτή βρετανοελληνική επιτροπή, που αποτελούνταν από 4 τιμητικά μέλη, 2 Βρετανούς και 2 Έλληνες, και 6 μέλη τεχνικούς, 3 Έλληνες και 3 Βρετανούς. Τα τιμητικά μέλη των Βρετανών ήταν ο Βρετανός πρέσβης στην Αθήνα και ο Fabian Ware, επικεφαλής της Imperial War Graves Commission. Ως τεχνικοί συμμετείχαν ο διευθυντής της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, ο γενικός πρόξενος της Βρετανίας στη Θεσσαλονίκη και ο αντίστοιχος πρόξενος στην Αθήνα. Τα τιμητικά μέλη της ελληνικής πλευράς επιλέγονταν από εκείνους που είχαν διακριθεί στο στρατό, το ναυτικό, τα γράμματα και τις τέχνες. Ως τεχνικά μέλη συμμετείχαν στην επιτροπή ο διευθυντής Υγείας στο Υπουργείο Υγιεινής, ο διευθυντής Δημοσίων Έργων στο Υπουργείο Επικοινωνιών και ένας στρατηγός ή ανώτατος αξιωματικός του ελληνικού Γενικού Επιτελείου Στρατού. Τα τιμητικά μέλη που προέρχονταν από την ελληνική πλευρά είχαν ζετή θητεία, αλλά μπορούσαν να επανατοποθετηθούν στη θέση τους.

Τα μέλη της πρώτης Ελληνοβρετανικής Επιτροπής ήταν οι:

M. A. Ανδρεάδης, Πρύτανης, κοσμήτορας της Νομικής Σχολής

M. A. Βούρος, Πληρεξούσιος υπουργός, διευθυντής Υπουργείου Εξωτερικών (πρόεδρος)

M. B. Μπενσής, Γενικός διευθυντής Υπουργείου Υγιεινής

M. A. Οικονόμου, Διευθυντής Δημοσίων Έργων Υπουργείου Επικοινωνιών

M. M. Δράκος, Συνταγματάρχης του Γενικού Επιτελείου Στρατού

C. H. Bentinck, Esq, C.M.C. etc. αντιπρόεδρος της IWGC

A. M. Woodward, Esq, Διευθυντής Αρχαιολογικής Σχολής

R. Chafy, Πρόξενος Μεγάλης Βρετανίας στην Αθήνα

Λοχαγός A. F. Menzies, Γενικός γραμματέας της Βρετανοελληνικής Επιτροπής

Λοχαγός E. E. Ridger, IWGC

Το κύριο έργο της Επιτροπής ήταν αρχικά η μεταφορά των ταφών από τα πρόχειρα κοιμητήρια που βρίσκονταν κοντά στις γραμμές του μετώπου, σε βουνοπλαγιές και σε ρέματα, σε μεγαλύτερα κοιμητήρια τα οποία τηρούσαν τις προϋποθέσεις για μόνιμες μνημειακές ταφές. Στη συνέχεια ήταν η κατασκευή των μόνιμων κοιμητηρίων, η τέλεση των εγκαινίων και η υποδειγματική συντήρησή τους. Ακόμα, η ενόχληση των ελληνικών αρχών ώστε να ρυθμίσουν κάθε λογής εκκρεμότητες, όπως η καταχώριση των κοιμητηρίων στα τοπικά κτηματολόγια και η δικαστική επίλυση θεμάτων καταπάτησης, η τοποθέτηση αναμνηστικών αφιερωμάτων και λουλουδιών που έστελναν οι συγγενείς των νεκρών στρατιωτών και αξιωματικών από τη Μεγάλη Βρετανία.

Τα μέλη της Επιτροπής, που δεν συνεδρίαζε συχνά, ασχολούνταν κυρίως με την επίλυση των σημαντικότερων ζητημάτων. Την υλοποίηση των αποφάσεων της Επιτροπής και την καθημερινή εργασία είχε αναλάβει ο Menzies ως ο γενικός γραμματέας της Επιτροπής.

Παρότι οι ελληνικές κυβερνήσεις είχαν υπογράψει συνθήκες για τη δημιουργία και συντήρηση των ξένων στρατιωτικών κοιμητηρίων, ωστόσο δεν είχε δοθεί καμιά δημοσιότητα στο θέμα, με αποτέλεσμα το Υπουργείο Στρατιωτικών και η Ανωτέρα Στρατιωτική Διοίκηση Μακεδονίας να αγνοούν τόσο την ύπαρξη, όσο και το καθεστώς λειτουργίας αυτών των κοιμητηρίων. Λογικό ήταν, τόσο λόγω της άγνοιας, όσο και λόγω της έλλειψης πόρων, να μην υφίσταται καμιά οργάνωση, ιδιωτική ή κρατική, για την επιτήρηση των ξένων κοιμητηρίων στην ελληνική επικράτεια. Από ελληνικής πλευράς η μόνη ενέργεια που είχε γίνει ήταν να αποδοθεί η ευθύνη για την αποτροπή βανδαλισμών στα κοιμητήρια στις τοπικές αστυνομικές αρχές σύμφωνα με το Ν.2473 του 1922.

Οι Βρετανοί δεν περίμεναν την υπογραφή της συμφωνίας για να ξεκινήσουν το έργο τους. Μάλιστα, σύμφωνα με αναφορά της αντίστοιχης γαλλικής επιτροπής, είχαν ήδη τελειώσει την οργάνωση του σχεδίου και είχαν αρχίσει τη μεταφορά των μεμονωμένων ταφών και